

Раздел 1. Диалектология

Валентина Колесник

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОЗИЧЕННЯ З ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Вже понад 200 років на Півдні України проживають болгари-переселенці і функціонують переселенські болгарські говірки. Українське і російське мовне оточення щодо граматичної будови відрізняється від болгарських говірок, які в цілому зберігають балканський граматичний тип.

Своєрідність болгарського етносу визначається переплетінням, взаємовпливом таких культур як протоболгарська, слов'янська, тюркська, що формують суперетнічну знаковість болгарської культури. Балканізми представлені в болгарській мові найбільш повно, ніж в інших балканських мовах. Не випадково її називають балканською мовою-еталоном.

Вивчення турцизмів у південнослов'янських мовах почалося в першій половині ХІХ ст. в працях Ф.Міклошича. Він виділяє три періоди інтенсивного впливу тюркомовних народів: перше століття нашої ери, кінець УП ст. та ХУ-ХУІІІ ст., з яких найбільш інтенсивним був третій період. Крім лексичних запозичень Ф.Міклошич звертає увагу і на словотворчі елементи: суфікс *-че* (*аргатче, добитче*), агентивний суфікс *-джия* (*чорбаджия, сагмалджия*), суфікс *-чук* (*зеленчук*), *-лък* (*аргалък, сиромашлък*).

Нову періодизацію запропонував Н.А.Баскаков. Згідно його періодизації перший період продовжувався до ІХ ст. Це був період проникнення в Східну Європу та в Причорномор'є гунських племен, які відомі під назвами гуни, авари, садири, сувари та ін., а пізніше, починаючи з ІУ – У ст. н.е., під іменами болгар, хазари.

Другий період (Х-ХІІ ст.) характеризувався появою на Балканському півострові огузьких племен – узи, ковузи, берендеї, тюрки, каспичі, печенеги.

Третій період Н.А.Баскаков пов'язує з ХІІІ-ХУ ст., коли на Балканський півострів хлинули племена куманів та половців.

Четвертий період (ХУ-ХУІІІ ст.) – часи османського панування.

М.С.Трубецької окреслив коло мов, що входять до Балканського мовного союзу (БМС): болгарська, грецька, румунська і албанська [16, с. 30]. Центром, ядром

конвергентних потоків, на його думку, були албанська, румунська і болгарська мови; грецька, сербська, хорватська і турецька залишалися на периферії. У розв'язанні цього питання існують об'єктивні труднощі: ряд балканізмів притаманний мовам, які лише історично й географічно пов'язані з Балканським півостровом. Так, турецька мова в лінгвістичному відношенні не є балканською, хоча відіграла певну роль у формуванні БМС. Тому окремі автори відносять турецьку і сербську до периферійних балканських мов [1, с. 16].

Лексика балканських мов включає широке коло лексем, які є загальнобалканськими, що постали внаслідок культурного симбіозу етносів на Балканах. Незважаючи на походження – грецьке, тюркське, балкано-латинське, слов'янське і навіть субстратне, такі лексеми кваліфікують як спільнобалканські або балканізми, більшість з яких є турцизмами.

Дослідники справедливо відзначають, що порівняно з іншими структурними рівнями, лексичні властивий високий ступінь проникнення іншомовних елементів, нижчий супротив питомих запозиченням. Х.Сандфельд, описуючи в 1930 р. вплив однієї балканської мови на іншу, виділив близько 150 лексичних балканізмів, більшість яких становлять запозичення з турецької мови періоду османського панування [20, с. 22-23].

На думку В.Георгієва, багато балканських інновацій могли одночасно постати у різних зонах БМС, зокрема і в південнослов'янській, внаслідок контактів з асимільованим населенням, мова якого у балканському ареалі виявляє себе як субстрат [4, с. 409]. Сьогодні цей погляд підтримують і інші дослідники [10; 18].

Зазначимо, що стосовно постановки низки лексем-балканізмів точаться суперечки, причина яких полягає у недостатності свідчень про автохтонні мови. Внаслідок поглибленого етимологічного аналізу лексики загальнобалканської й карпатської локалізації, кваліфікованої як лексика субстратного походження, виявлено точні фонетичні, морфологічні й лексичні відповідники у різних тюркських, монгольських і тунгусо-маньчжурських мовах і діалектах у функції як загальних назв, так і онімів (особових імен, топонімів) [10; 12]. Це ж стосується і деяких слів слов'янського походження – праслов'янських **balta* **magula* **gard* та деяких ін., які, на думку деяких румунських дослідників [18], мають субстратне походження. Труднощі становить розмежування праболгарських і печеніго-куманських елементів у складі лексичних балканізмів (напр.: *тояга* 'палиця', *чунг-цунг-тунг* 'пеньок' та ін. [10; 12].

Зауважимо, що балканізми в галузі лексики докладно аналізують у зв'язку з проблемою карпатоукраїнсько – південнослов'янських паралелей. Зокрема Ю.О.Карпенка майже всі географічні терміни (апелятиви), пов'язані з праслов'янськими гідронімами та оронімами Карпат і Прикарпаття, відносить до лексики, яка за визначенням С.Б.Бернштейна, є карпатизмами; останнє є аргументом на користь думки, що карпатизми є давнішими від балканізмів [7; 8, с. 28].

Сьогодні найповніший список балканізмів подає В.Будзішевська у книзі *Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983), синтезувавши інформацію доступних фольклорних та діалектологічних джерел. Майже половину з балканізмів словника В.Будзішевської зафіксовано і в болгарських переселенських говірках України.

Багато з них уживається і в літературній болгарській мові. Це лексеми: *бъклица* 'прикрашена різьбою дерев'яна фляга, з якої пригощають вином, запрошуючи на весілля, або під час свят', *бенка* 'родимка, родима пляма', *джибри* 'залишки від вичавленого винограду', *джоб* 'кишеня', *дувар* 'мур', *дюлгер* 'тесляр', *зюмбюл* 'гіацинт', *ерген* 'неодружений чоловік; парубок', *калугер* 'чернець, монах', *камила* 'верблюд', *керемида* 'черепиця', *кокал* 'кістка', *кюфте* 'котлета, січеник з м'яса', *комишия* 'сусід', *крин* 'лілея', *кромид* 'цибуля', *кураж* 'мужність, сміливість, відважність, рішучість', *ламя* 'чудовисько, чудище', *магаре* 'віслик', *магданоз* 'петрушка', *магьосник* 'чарівник', *маймуна* 'мавпа', *манджа* 'їжа, страва', *махала* 'квартал; куток села', *мустаци* 'вуса', *нишан* 'мітка, знак; слід', *пирон* 'цвях, гвіздок', *ракия* 'горілка', *синджир* 'ланцюг', *стафиди* 'родзинки', *стомна* 'гличик, череп'яний глек для води', *стомах* 'шлунок', *сурвакам* 'поздоровляти з Новим роком, злегка б'ючи гілкою по спині', *тон* 'гармата', *трандафил* 'троянда', *харесвам* 'подобатися', *хора* 'люди', *хоро* 'народний танець', *чадър* 'парасолька', *чеиз* 'посаг', *шамар* 'ляпас', *юмрук* 'кулак' та ін. Значення цих лексем знають, як правило, усі діалектоносії досліджуваних говірок.

Це також назви рослин (*арпаджик, лале, тютюн, гьозум*), інструменти та посуд (*чувал, шише, капак, сандък, тава, кюп*), предмети побуту (*юрган, бухча, дюшек, чеиз, парцал, ютия*), одяг (*калпак, кюрк, джоб, басма, гердани*), їжа, приправи (*булгур, каймак, кайма, каварма, курбан, пача, ракия, суджук, чорба, яхния, манджа*) и др. Деякі з них в говірках стилістично марковані: *акъл, кандисам, комишия, пишимян, майна, халал, файда, кусур, кахър, зорлян* та інші. Це також і дискурсивні лексеми, що вказують на ступінь невпевненості: *аджеба, бизбили, билким, санким, чунким* та ін.

Але більшість лексем, належить до рідковживаних, часто – застарілих, вони не фіксовані у записаних нами діалектних текстах. На 29057 слововживань у 50 записаних нами текстах фіксуємо 875 вживань балканізмів, що складає в середньому 3%. Найбільша їх кількість у текстах про весілля та пастухування. Це лексеми: *бар'ес*, *бъклиця*, *дж'урати*, *д'уш'ек*, *кал'есван'е*, *кал'есват*, *киш'е*, *кумишийа*, *курбан*, *маса*, *мигдан*, *миз'е*, *пишикир*, *ракийа*, *сабахл'ан*, *сад'ал*, *хар'еса*, *харизат*, *хора*, *хоро*, *хубаво*, *ч'еиз*, назви страв та овочів: *гушки*, *гизлеми*, *дж'ум'ерки*, *катмички*, *куластра*, *г'уз'ум*, *патладж'ан*, *пип'ер*, *лапат*, *лахна* та деякі інші.

У досліджуваних текстах за нашими підрахунками у десятку найбільш вживаних входять такі лексичні балканізми: *хора* (грецьке за походженням) 'люди' (28 вживань), *хубав* 'гарний' (19 вживань), *ракия* 'болгарська горілка' (11 вживань), *хоро* 'болгарський народний танець' (11 вживань), *сабахл'ан* 'рано вранці' (10 вживань), *седе*, *сад'ал* 'тільки' (9 вживань), *кумишийа* 'сусід' (8 вживань), *пишикир* 'рушник' (8 вживань), *ирг'ен* 'парубок' (8 вживань), *ката* 'кожен' (8 вживань). Майже однакову частотність мають у досліджуваних текстах балканізми: *манджа* 'їжа, страва', *бъклиця* 'прикрашена різьбою дерев'яна фляга, з якої пригощають вином, запрошуючи на весілля, або під час свят'; *пари* 'гроші', *суфра* 'низький круглий стіл для їжі, на якому зараз розкачують тісто'; *маса* (рум.) 'стіл'; *гиран* (грецьке за походженням) 'колодязь'; *пипер* 'перець', *патладж'ан* 'помідор'; *чеиз* 'посаг'; *курбан* 'страва з ягняти'; *калесвам* 'запрошувати на весілля'; *боядисам* 'фарбувати (яйця)' та деякі інші, які відтворюють специфіку болгарського етносу на тлі інших слов'янських мов.

Частина турцизмів зафіксована тільки у складі усталених словосполучень: *Халис тьй* 'Дійсно так', *идин бил'ук* 'багато'. *Гледаш му хатър'а* 'Догоджаєш йому'; *Атър ми са устани*; *кескин ракийа* 'міцна горілка'; *Н'ама акъл в главата*; *без акъл* 'Нема розуму'; *Колкус мойа да йам, ас ко сам даул? Присм'ал са дармон на раш'ету, чи му са йедри дупкити*. *Ката* д'ен *Мара гиздава, а на врей В'еликд'ен' гнидава*.

У мовленні молоді давні балканізми нерідко дублюються більш зрозумілими лексемами: *Хайде, ид'ом!* 'Пішли!'; *Главата ти – дармон-рашету* 'У тебе голова – решето'.

Значну кількість балканізмів зберігають оніми. У складі прізвищ та прізвиस्क збереглися такі лексеми, як *абаджия* 'ремісник, що виготовляє вовняну тканину; кравець; торговець одягом з цієї тканини' (Абажи, Абазер), *арабаджия* 'візник; стельмах' (Арабаджи, Арабажи, Арабажиев), *бардук* 'черепяний глек (для води)' *Бардука пустрой ноф бар ф с'елу*; *бахчиванжи* 'городник' (Бахчиван, Бахчиванжи),

гайдар, *гайдаржи* ‘музикант, який грає на гайді’ (Гайдаржи), *граматик* ‘грамотій’ (Грамастик), *бузаджийа* ‘людина, яка виготовляє або продає бузу’ (Бузаджи); *касапин* ‘різник, м’ясник’ (Касап), *киосе* ‘безвусий’ (Кисе, Кісе, Кіосе), *куруч* ‘худий’ (Куруч), *пехливан* ‘борець’ (Пеливан), *терзия* ‘швець’ (Терзи), *ябанджи* ‘не місцевий житель, чужинець’ (Ябанжи) та багато інших.

Лексичні балканізми зменшують валентність, втрачають словотвірний потенціал і, як правило, мають субститути – відповідні російські (рідше українські) лексеми. Так, замість лексеми *кавардисам* все частіше вживається російське *жар’а*, замість *бойадисам* – *крас’а*, замість *хагъл, агъл, дам, сайа, котурка – сарай*, замість *копеле – байструк* і т.п. Досліджені тексти фіксують заступлення балканізмів росіянізмами і українізмами найчастіше у мовленні молодшого покоління та у говірках сіл дисперсного розселення. Так у вільшанській говірці фіксуємо *путулок* (болг. *таван*), українське *шкода* (болг. *бел’а*), у говірці с. Колісне – *жир* (болг. *мас*), у твардицькій говірці варіативно *чеиз і придану, имиш і сладусти, алтъни і златни мунети*. У мовленні середнього покоління: *пу атд’ел’ну* (в інших текстах *башка*), *бумага* (в інших текстах *канига, книга*), *магарич* (в інших текстах *алдамач*), *приглашават* (в інших текстах *калесват*), *краска* (в інших текстах *буйа*), *крас’ат* (в інших текстах *буйадисват*), *буханка* (в інших текстах *самун*), *знак* (в інших текстах *нишан*), *придану* (в інших текстах *чеиз*). У мовленні молоді: *баклашка* замість *бъклиця*, *тар’елка* замість *чинийа*, *каждий* замість *ката*, *тис’ачи* замість *хил’ади* та деякі інші. Повторюються приклади з лексемами *приглашават, крас’ат, придану, сладусти* (в інших текстах відповідно балканізми *калесват; буйадисат; чеиз; имиш*).

В досліджуваних говірках фіксуємо ряд балканізмів, відсутніх у словнику В.Будзішевської. Це, як правило, запозичення з турецької, або за посередництва турецької. Так, лист для випічки хліба (болг. літ. *тава, тавичка*) називається у твардичанській говірці дуже рідкою лексемою – *лингерка*: *У нас тавички, д’ето п’ечът л’ап, у т’ах лингерки*. Лексема сягає перс. *lenger* ‘якір’ від *lang* ‘кривий’. В турецькій мові ця лексема має значення ‘лист, деко, плоска тарілка’; вживається вона також і в інших балканських мовах – грецькій, албанській, сербській [БЕР, 3, 360]. Збереглася у твардицькій говірці і назва для дерев’яного черпака для курбана – *кауш*, що не фіксується у словнику В.Будзішевської.

Деякі лексичні балканізми фіксуються у досліджуваних говірках в іншому значенні: *чукан, чуканчи* ‘качан кукурудзи’ (у словнику В. Будзішевської: *чукан* ‘корінь’), *калем* ‘шпудлька’, ‘виноградна лоза, яку прищеплюють’ (у метрополії лексема

має значення ‘грифель; олівець; живець’ [15, с. 282]), *магар* ‘посяна трава’ (у Вільшанці) (у метрополії та в усіх інших досліджуваних говірках – ‘віслук’).

До спільнобалканської лексики субстратного походження, на думку П.Асенової, належать лексеми:

болг. *балан* ‘тварина з білою плямою на чолі’ – дако-мізійська [1, с. 11];

болг. *грив* ‘сірий, сивий, попелястий, плямами – про тварину’ – фракійська [БЕР, 1, с. 280];

болг. *скрум* ‘щось горіле, горіла вовна’ – дако-мізійська [1, с. 403];

болг. діал. *струнга* ‘місце доїння овець’ – дакійська [1, с. 405].

Етимологія багатьох загальнобалканських лексем залишається неясною, оскільки вони можуть не мати відповідників у споріднених мовах, за наявності паралелей у сусідніх мовах. До таких лексем, зокрема, відносять:

болг. діал. *бач* ‘вівчар, сировар’, що має балкано-карпатське поширення [1, с.46];

болг. діал. *урда* ‘вид сиру’ [12, с. 51];

болг. *шут* ‘безрогий’ - лексема відома й в українських діалектах [5, с. 31].

Не важко помітити, що ці лексеми входять до семантичного поля вівчарсько-пастушої термінології – назви тварин за їх зовнішніми ознаками, будівлі, для їх утримання, продукти переробки молока, предмети побуту пастухів та ін.: ‘безрогий баран’ – *кабак, тукал, тукан, каба коч*; ‘вівця з чорними плямами на голові’ – *карабаи*; ‘вівця, що невідступно ходить за усіма’ – *кудук*; дійна вівця – *сагмал, саг малка*.

Зауважимо, що ще в античних авторів є свідчення про те, що фракійці були хорошими пастухами, про сезонне переміщення великих груп пастухів, які вели напівкочовий спосіб життя і відоме як *transhumance*.

У болгарських переселенських говірках найпоширенішими лексемами зі значенням ‘приміщення для овець’ є: *хагъл (агъл), кошара, сайа, пирд’а, гражд, стръга (стърга), струнга мандра, търла, къшла, укол, пойата, подслон, шапрун, фчарник* та деякі інші ареальні відповідники (фонетичні варіанти – *пирд’е, стърга* та ін.).

Місце доїння овець у досліджуваних говірках називають теж по-різному, але майже тими ж лексемами, оскільки для цього вже не існує окремого приміщення: *мандра, пирд’а, струнга, търла* та деякі інші. З-поміж цих назв лише *струнга* належить, як вже відзначалось, до балканізмів і поширене переважно у говірках балканського типу (Задунаївка, Залізничне, Ярове, Євгенівка, Рівне), але зустрічається, наприклад, і в говірці с. Колісне: *Дуйат ги ф коморник, където е струнгата*.

Зазначимо, що цей балканізм широко знаний і в українських бессарабських говірках [5, с. 154], і в карпатоукраїнському ареалі [9; ОКДА].

Традиційно вівчарі й господарі пізнають своїх овець за мітками на вухах – *нишанах*. Лексема *нишан* є балканізмом, який відомий у сербській, грецькій, албанській, турецькій мовах. Різні форми міток мають свої назви, напр.: *къртик* (*картик*), *харлец* (*арлец*), *стрела*, *стрелухо*, *дзамба*, *дупка*, *дв'а дзамби*, *ина дзамба*, *копчи*, *кл'опки*, *удбаскану*, *фъркулица* та інші. В говірці с. Кубей зафіксовано такі назви міток: *замбъ* ‘круглий виріз в середині вуха’, *сечка* ‘дірочка у вусі’, *д'ус кисик* ‘поперечний переріз’, *уйук* ‘виріз у вигляді півкола’, *ц'анка* ‘пряма лінія зверху вниз’; в говірці с. Суворово зафіксовано назви міток – *бирка*, *хърлец*, *ц'аннату*, в говірці с. Євгенівка – *копчи*, *стрела*, *стрелухо*, *фъркулица*. Найпоширенішими мітками на вухах овець у твардичан є – *замба*, *харлец*, *кл'опки*, *фаркулица*, *бирка*, *ц'аннату*. Лексема *нишан* зазнала розширення значення в досліджуваних говірках внаслідок переносного вживання: ‘мітка’ > ‘рід’: *Чий нишан си?* = „З якого ти роду?”

При всій позірній індивідуальності міток на вухах овець вони виявляються значною мірою універсалізованими, як і їх назви. Частина цих назв відома у багатьох українських бессарабських говірках [5, с. 155-156], у карпатоукраїнських, та румунських говірках [9].

У досліджуваних говірках для назв стад зафіксовано лексеми: *скърта*, *сурийа*, *бил'ук*, *кардок*, *оджак*, *турма* – отара від 200 до 600 овець, *фандачка* – отара понад 30 овець. Сьогодні у досліджуваних говірках функціонує, як правило, одна лексема на позначення стада, без додаткової семантичної диференціації – *сурийа*, *турма*, *бил'ук* ‘отара овець’; від цих назв можуть утворюватися демінутиви – *турмичка*, *бил'учка* ‘невелика отара’ та ін.

До тематичної групи пастушої лексики належать також лексеми, які не входять у ЛСГ, ніби ізольовані, проте на денотативному рівні їх віднесення до ТГЛ незаперечне. Це лексеми *кулестра*, *кул'астра*, *кулестро* – ‘перше молоко після окоту’; *кърлига* – ‘вівчарська палиця; орнамент на хлібі’; *кърклига* ‘ножниці для стрижки овець’; *курбан*, *каварма* – ‘традиційна обрядова страва з овечого м'яса’ та деякі інші, які мають ареальні лексичні відповідники в інших мовах карпато-балканського ареалу

Серед виробів з овечих шкір поширеними були (частина – залишається досі): *илечи*, *джамка* ‘безрукавка’, *бид'ан* ‘кожух’, *мишини* ‘штани’, *калпаци* ‘шапки’ та ін. Із сечового міхура овець виготовляли народний музичний духовий інструмент – *гайда*; семантика цієї лексеми сьогодні зазнала змін: так називають і гумові кульки

фабричного виробництва, які використовують на свята. Колінні чашечки овець (*ашик*, *ашик'а*, множина – *ашици*) віддавна використовують у дитячій грі, яка так само має назву *ашици*.

Болгарські дослідники відзначають, що тюркські назви складають незначну частину серед назв тварин: *хазман*, *сагмал* та деякі ін., турецькі назви були пізнішими дублетними номенами давнішим слов'янським номінаціям: „Турецькі терміни *махала*, *сая*, *хамбар*, *дам*, *агъл*, *сайвант*, *хаят*, *дувар*, *гъоз* та ін., грецькі *колиба*, *авлиа* і латинський *порта* є дублетами відповідних давніх болгарськи назв” [3, с. 258]. До балканізмів належать лексеми *коч*, *хазман*, *дзвиска*, *шили*, *струнга*, *сая*, *турма*, *сурия*, *фандачка*, *хагъл*, *сайвант*, *курбан*, *кулестра*, *кърлига*, *колиба*, *каварма* та деякі інші, зафіксовані у „Словнику” В.Будзішевської, що належать до запозичень з турецької, менше - з грецької мов.

У досліджуваних говірках значення багатьох лексем молодь вже не знає, оскільки не використовує у своєму мовленні. Причиною втрати лексичних балканізмів є насамперед редукція складних форм традиційної культури – згортає і трансформується відгонне пастухування, деактуалізується розрізнення багатьох близьких денотатів, їх об'єднання в один денотат (що спостережено на прикладі назв стад, вівчарів). Тобто, у сферах номінації, пов'язаної з традиційною культурою, зміни зумовлені насамперед позамовними чинниками, лежать у площині номінативних реалій. Це не зміни власне внутрішньомовні, як спостерігаємо на граматичному рівні, а зміни, в основі яких лежить динаміка позначуваної позамовної дійсності.

Лексичні балканізми виходять з ужитку разом з реалією, з якою жорстко пов'язані. Тобто, редукція складних форм традиційної соціонормативної культури супроводжується зменшенням обсягу пастушої терміносистеми. Редукується не тільки система пастухування, але і вівчарсько- пастуша термінологія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Асенова П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз. – София: Фабер, 1989. – 276 с.
2. *Бернштейн С. Б.* К изучению тюркизмов (турцизмов) в южнославянских языках. // Проблемы балканистики – М.:Наука, 1984. – с. 5 -24.
3. *Вакарелски Хр.* Етнография на България. – София: Наука и изкуство, 1977. – 676 с.
4. *Георгиев В.* К вопросу о балканском языковом союзе // Новое в лингвистике. Языковые контакты – М.: Прогресс, 1972. – Вып.6. – С.398 – 419.

5. *Гриценко П. Ю.* Моделювання системи діалектної лексики. – Київ: Наукова думка, 1984. – 227 с.
  6. *Иванчев Св.* Българският език – класически и екзотичен. – София: Народна просвета, 1988.– 240 с.
  7. *Карпенко Ю. О.* З праслов'янської оронімії Східних Карпат // Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астро Принт, 2000. – Вип.9. – С. 10 – 19.
  8. *Карпенко Ю. О.* Проблема фракійської оронімії Українських Карпат // Записки з ономастики. – Одеса: Астро Принт, 1999. – Вип. 2. – С. 25 – 28.
  9. *Клепикова Г.* Славянская пастушеская терминология: ее генезис и распространение в языках карпатского ареала. – М.: Наука, 1974. – 256 с.
  10. *Москов М.* Към вопроса за печенежко-куманския суперстрат в българския език // Известия на института за българския език. – София, 1962., – кн.УШ – С.151-161.
  11. *Москов М.* Славянски и балкански етимологии // Годишник на Софийския университет. Факултет Славянска филология. – Т. LXVШ, 3 (1975), 1977 – С. 299 – 350.
  12. *Москов М.* Тюркское (булгарское или куманское) происхождение скотоводческого термина *урда* // *Linguistique balkanique* (XXXУП – XXXУШ), 1 – 2, 1994 – 1995.
  13. *Симеонов Б.* К вопросу о субстратных фракийских элементах в болгарском языке // *Thracia* П. *Primus congressus studiorum thraciorum.* – Sofia, 1974 – С. 313 – 330.
  14. *Скальковский А.* Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850 – 1853. – Ч. 1-2. – 215 с.
  15. *Стоянов І. А., Чмир О. Р.* Болгарсько-український словник. – К. : Наукова думка, 1988 – 780 с.
  16. *Трубецкой Н. С.* Избранные труды по филологии. – М.: Прогресс, 1987. – 560 с.
  17. *Budziszewska W.* Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej . – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983. -184 с.
  18. *Duridanov I.* *Urda* // *Linguistique balkanique* ХУП, 1. - Sofia, 1974. – С.51 – 61.
  19. *Papahagi T.* Dicționarul dialectului aromin general și etimologic. Ed. П. - București, 1974. – 1070 с.
  20. *Sandfeld K.* *Linguistique balcanique. Probleemes et reezultats.* – Paris, 1930.
  21. *Schaller H.* *Die Balkanphilologie - Ergebnisse und Ziele* // Балканско езикознание. ХХУП, 4. – София, 1984. – С.5– 17.
- БЕР – Български етимологичен речник.– София, 1971 – 1996. – Т.1 – 6.
- ОКДА – Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. – Скопје: МАНУ, 1988 – 184 с.